

Dones i medi ambient: visions i aliances cap a una ètica de la cura

Amaranta Herrero i Rosa Binimelis

Col·leccions CiP

Articles Feministes

número 9, 2011

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

Col·lecció d'Articles Feministes

Aquesta col·lecció d'articles digitals és un espai de reflexió sobre els èxits i els reptes feministes a la Catalunya d'avui. Es tracta d'una col·lecció no periòdica d'encàrrecs a persones expertes sobre temes candents pel feminisme; articles acadèmics curts baixats a l'anàlisi pràctic de la realitat i l'actualitat.

Autores

Amaranta Herrero és sociòloga, enginyera agrícola i doctorant en Ciències Ambientals (especialitat economia ecològica i gestió ambiental) per la UAB. Amb la seva tesi doctoral estudia diferents dimensions socials dels conflictes socio-ecològics, basant-se en un cas d'estudi a l'Estat espanyol. També s'ha especialitzat en la relació dones i medi ambient, coordinant tallers de divulgació amb l'Institut Català de les Dones.

Rosa Binimelis és ambientòloga i doctora en Ciències Ambientals (especialitat economia ecològica i gestió ambiental) per la UAB. Ha fet recerca sobre aspectes socio-econòmics de la bioseguretat i sobirania alimentària, així com sobre dones i món rural. Actualment treballa en el marc de l'Institut d'Economia Ecològica i Ecologia Política (Barcelona).

Situació actual

La greu crisi ecològica global que estem vivim actualment respon a un excés i un repartiment desigual del consum dels béns i serveis limitats del planeta, així com a un repartiment desigual dels riscos ambientals distribuïts a escala mundial. En general, els majors consums de recursos ambientals vénen vinculats als grups econòmics amb més ingressos, més urbans, amb majors nivells educatius; convertits, a més, en el model de referència i aspiració per a la resta de la població, tant per homes com per dones. En aquest context, aquest text descriu les diferents visions que des del Sud i el Nord global han contribuït a repensar aquesta relació amb el medi ambient, des del punt de vista de les dones, i repassa les lluites feministes i ecologistes, per acabar amb una sèrie de propostes d'actuació política.

Visions des del Sud

Els estils de vida i els consums de la *classe consumidora mundial*¹ es mantenen sobre un sistema mundial de desigualtats i destrucció dels ecosistemes. Aquestes desigualtats afecten especialment les dones i nenes pobres del Sud què, en contextos de creixent feminització de la pobresa, són les que viuen de primera mà, degut a les seues rols (proveir les llars de llenya, aigua o aliments), els efectes del deteriorament ambiental. Alhora, i precisament per aquest motiu, són precisament elles les que sovint veuen de forma més dramàtica la necessitat de cuidar i conservar els recursos naturals per la seva supervivència, la de la família i la de les generacions futures (Agarwal, 1992). En àmbits rurals són elles les que sovint encapçalen lluites en favor de la Sobirania Alimentària, contra la desforestació o els monoconreus i les fumigacions que van associades. En els àmbits urbans això s'ha traduït en les lluites de les dones contra les deixalles tòxiques, la contaminació de l'aire o la manca de zones verdes. A més, també és important destacar que són precisament les dones les que sovint carreguen amb el pes de les conseqüències de les

¹Matthew Bentley, Director del PNUMA defineix *classe consumidora mundial* como la formada per persones amb un poder adquisitiu paritari (mitjana d'ingressos que indica la capacitat real de compra d'un país) per sobre dels 7.000 \$ USA. Equival a la xifra oficial del límit de la pobresa a Europa (Gartner et al., 2004; 40).

catàstrofes ambientals, mitjançant les tasques de cura de malalts/es, nens/es i gent gran, que es veuen incrementades en escenaris de deteriorament ambiental (Puleo, 2008).

Visions des del Nord

A Catalunya hi ha poques dades empíriques sobre la relació entre dones i medi ambient. No obstant, observem que homes i dones tenen comportaments similars en relació a les pautes de consum de productes o als criteris de compra d'un nou producte; la variable ambiental no és un aspecte gaire present ni decisiu a les seves pràctiques. Pel que fa a la preocupació per l'entorn, les dones catalanes semblen estar lleugerament més preocupades per l'entorn que els homes catalans (un 80,4% de les dones afirmen estar molt preocupades front a un 76,4% dels homes), haurien tingut coneixement d'alguna campanya de conscienciació ambiental (65,3% de les dones front al 63,5% dels homes) i haurien detectat algun problema relacionat amb el medi ambient (27,8% en les dones front a 24,1% dels homes) (Generalitat de Catalunya, 2008).

Tanmateix, les dones juguen un paper destacat en aquesta era del consum globalitzat i globalitzant (Alonso, 2005), doncs assumeixen majoritàriament el treball de reproducció i el rol social de consumidores per a les llars, tal i com pot apreciar-se en les estadístiques sobre ús del temps a Catalunya (Generalitat de Catalunya, 2005). En un món saturat de substàncies tòxiques² i impregnat de conseqüències no desitjades manufacturades per la societat industrial (Beck, 2002), consumir es constitueix com una acció (micro) política que comporta a la vegada una creixent responsabilitat social i ambiental.

A la vegada, les dones també participen com a víctimes davant la infinitat de relacions i substàncies d'origen industrial que les afecten singularment i que estan presents en aliments, materials, objectes i artefactes amb què es relacionen quotidianament. Aquest nou còctel de tòxics invisibles i sinèrgics està majoritàriament fora de control administratiu i s'estudien molt poc. Les conseqüències de l'exposició a agents tòxics són diferents en homes i dones, degut a raons biològiques, fisiològiques o socials, com també ho són les pautes d'exposició. Així, molts químics s'acumulen en el greix corporal, més abundant en les

² Estudis han mostrat, per exemple, que a la sang de cordó umbilical trobem fins a 280 substàncies químiques de síntesi, i més de 300 es troben presents en la llet materna, moltes d'elles tòxiques pel sistema nerviós o cervell, o amb efectes sobre el desenvolupament fetal (del Rio i Lynn, 2007).

dones, o afecten especialment el sistema reproductiu (del Rio i Lynn, 2007). No obstant aquestes diferències, una aproximació històrica a la recerca en el camp de la salut ambiental destaca que les dones han estat sistemàticament excloses dels assajos clínics i els resultats s'han basat en els efectes sobre els homes; a la vegada que només han estat analitzats des del punt de vista dels homes. (del Rio i Lynn, 2007).

L'exposició a productes tòxics, ja sigui ocupacional o a l'àmbit de treball de les llars, no només té conseqüències per elles sinó també pels seus infants. Per exemple, destaca la presència de pesticides organoclorats (DDT) en totes les mostres de sang (200) analitzades en un estudi fet al sud de l'Estat espanyol. Aquest compost, que pot tenir conseqüències durant l'embaràs i la lactància, està associat al conreu intensiu i la proliferació de l'anomenat "mar de plàstic" (Botella et al., 2004). Altres estudis han relacionat l'aparició d'asma i bronquitis crònica en dones que es dediquen a la neteja, com a resultat de l'ús de productes químics com el lleixiu o determinats aerosols (Medina Ramón et al., 2006).

Aliances entre feminisme i ecologisme

Front a aquesta situació, s'han teixit llaços entre les lluites feministes i ecologistes. Arreu del món trobem exemples de dones que han estat protagonistes de lluites ecologistes (des de Rachel Carson, que ja a principis dels anys 60 va alertar dels perills dels plaguicides, al moviment *Chipko* a l'Índia, passant pel *Greenham Common Women's Peace Camp (1981-2000)* - un campament antinuclear de dones permanent durant 19 anys a Anglaterra, o les més recents aliances per la Sobirania Alimentària teixides entre les dones de la Via Campesina i la Marxa Mundial de les Dones). A Catalunya són escassos els grups que uneixen explícitament feminisme i ecologia, tot i que diversos estudis mostren la important aportació que les dones fan al moviment ecologista tant a nivell discursiu com en el manteniment dels grups (Alfama i Miró, 2005; Agüera-Cabo, 2006).

Feminisme i ecologisme són dos tipus de moviments socials i teories socials crítiques que denuncien estructures de dominació social i incorporen expectatives emancipatòries de justícia, benestar i millora col·lectiva. Constitueixen dos models de reflexió i d'acció que històricament no s'han fet gaire cas mútuament però que presenten trets importants en comú per establir diàlegs, aliances i accions polítiques conjuntes.

El feminisme afirma que els ideals i les consignes universalistes de llibertat, igualtat i fraternitat com a projectes polítics de la modernitat il·lustrada no s'han fet efectius pel que

fa a les dones. El sexe, un detall anatòmic, ha sigut l'element central pel qual les dones han viscut històricament múltiples formes d'opressió i dominació. Les societats patriarcals construeixen i distribueixen els éssers humans dintre d'una bipolaritat rígida de maneres concretes de ser, actuar, i experimentar la vida. Aquestes dues formes i dicotomitzades d'ésser humà -masculina i femenina- es troben arbitràriament en relació jeràrquica i s'assigna forçosament a les persones a cada una d'elles; als homes se'ls vincula a la ment, a la racionalitat, a l'esfera de la producció i de l'espai públic. A les dones, per contra, se'ls assigna el món de la carnalitat, als sentiments, a l'esfera de la reproducció i de l'espai privat. Homes i dones són socialitzats amb valors i normes de comportament on tot allò masculí gaudeix d'un major reconeixement social. Els homes de tots els països acumulen els béns socialment més valorats: prestigi sociocultural, poder econòmic i polític.

L'ecologisme com a moviment social i com a teoria social crítica sorgeix arrel de la creixent destrucció ambiental i l'augment imparable de riscos socioecològics causats per les societats industrials i les seves idees prometeïques i perilloses sobre benestar col·lectiu, felicitat i riquesa material. El col·lapse de múltiples sistemes ecològics al planeta i les conseqüències biocides del desenvolupament modernitzador són cada cop més evidents (Parry et al., 2007) i evidencien un problema polític, social, cultural i moral sense precedents. No és possible el creixement econòmic il·limitat, ni l'actual model de desenvolupament, en un planeta finit (Roegen, 2007).

Hi ha lluites de dones que estableixen una relació entre patriarcat i destrucció de la natura. La idea fonamental seria que dones i natura comparteixen sotmetiment i dominació (Plumwood, 1993). En les seves anàlisis i propostes polítiques incorporen la participació i el protagonisme de les dones en l'àmbit de la cultura i la societat junt a la integració d'elements depreciats i marginats com a femenins però que actualment tenen un valor estratègic i ecològic de supervivència (els lligams afectius, la compassió, la cura, la biodiversitat...). Posen l'èmfasi en donar-li més pes social a aquests valors i rols femenins per a què siguin també una font de prestigi social i universalitzables al conjunt de la societat (Mellor, 2000). Tanmateix, diverses autores han advertit que plans i polítiques que treballen sobre el lligam gènere i medi ambient basant-se en supòsits essencialistes, poden reforçar els rols tradicionals i naturalitzats de mares i cuidadores (Haraway, 1995; del Rio i Lynn, 2007), mentre s'oblida l'acció contra els sectors causants del deteriorament ambiental, alhora que carreguen a les dones amb la responsabilitat de conservar el medi.

No obstant això, la implicació de les dones feministes en els conflictes ecològics qüestiona estructures dualistes fonamentals de dominació social i inclou elements que permeten

plantar la llavor d'un canvi social profund (Agüera-Cabo, 2006; del Rio i Lynn, 2007; Mellor, 2000). La identificació pejorativa i subjugadora de les dones i la natura, tan qüestionada pels feminismes majoritaris que ignoren o exclouen la variable ambiental, es recicla com un nou reconeixement i dignificació de les dimensions físiques de la vida humana i una crítica al model de desenvolupament modernitzador dominant (Mies i Shiva, 1997).

Propostes d'actuació

Possibles camins pràctics

La situació de fragilitat planetària actual exigeix vincular polítiques ambientals i polítiques de gènere, actuant en ambdós nivells simultàniament, fent-los compatibles i aplicables tant en àmbits públics com privats. Es tractaria de buscar la visibilitat i millora de la situació de les dones dintre dels seus contextos específics però cercant a la vegada la millora conjunta de les condicions ambientals locals i globals amb les que interaccionen, el que repercutiria, a la vegada, en el benestar del conjunt de la societat.

➤ Des del pensament androcèntric dominant de les nostres societats s'ha devaluat i invisibilitzat aquelles tasques, relacions i formes de fer i sentir el món històricament considerades femenines. És necessari impulsar una nova educació socio-ambiental reflexiva, transversal i basada en la revalorització de les relacions 'femenines' centrades en la cura i el reconeixement de l'"altre", per, a més, ampliar-les als entorns ambientals pròxims, els animals, les plantes i els ecosistemes. L'educació per la sostenibilitat no pot limitar-se a la gestió dels recursos.

➤ La promoció d'una nova economia de producció i treball verd, i un nou patró de consum domèstic ambientalment responsable basat en la proximitat, que busqui relocalitzar i resocialitzar la compra, apropant l'esfera de la producció a la del consum mitjançant la promoció de cooperatives de consum crític o els mercats locals pagesos. Alhora, és important recolzar l'agricultura ecològica -on la participació de dones pageses és molt significativa comparant-ho amb l'agricultura química-intensiva-, i descoratjar pràctiques agrícoles nocives ambientalment (això exigiria aturar les subvencions massives a l'agricultura industrial, prohibir l'ús intensiu d'agroquímics i la proliferació de monoconreus i cultius transgènics,...). Serà també necessari incloure formes de producció ecològica, experiències pràctiques de producció i nutrició sana en els currícula educatius, així com la visió de gènere en els estudis agraris.

- Més finançament a la recerca sobre riscos i afeccions ambientals a dones, i les conseqüències per a la salut que provoca l'ús continuat de determinats productes en la vida quotidiana i domèstica (productes de neteja, cosmètics...), amb la finalitat de prohibir aquells productes que mostren alts nivells de toxicitat.
- En els darrers anys, s'han donat nombrosos processos participatius institucionalitzats que han desenvolupat algunes polítiques ambientals a escala local. L'experiència majoritària en processos com l'Agenda21 mostra un oblit habitual de la necessària inclusió sistemàtica de la variable de gènere en aquest tipus d'avaluacions i decisions.
- Les polítiques de compra i serveis ofertades per totes les institucions públiques (centres sanitaris i educatius, centres de l'Administració...) han de ser exemplars amb la responsabilitat ambiental (eficiència energètica, materials de construcció ecològics, aliments ecològics...)
- Contra l'amenaça global ecològica i climàtica, el decreixement i la relocalització de l'economia material és una resposta obligada.

Referències

Agarwal, B., The Gender and Environment Debate: Lessons from India. *Feminist Studies*, 18(1): 119-158. 1992.

Agüera-Cabo, M. "Gender, Values and Power in Local Environmental Conflicts: The Case of Grassroots Organisations in North Catalonia". *Environmental Values* 15: 479-504. 2006.

Alfama, E., Miró, N., *Dones en moviment. Una anàlisi de gènere de la lluita en defensa de l'Ebre*. Cossetània ed. 2005.

Alonso, L.E., *La era del consumo*. Madrid. Siglo XXI. 2005.

Beck, U., *La sociedad del riesgo global*. Barcelona. Paidós. 2002.

Borderías, C., Carrasco, C., Alemany, C., *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona. Icaria. 1994.

Gardner, G., Assadourian, E., i Sarin, R. "The State of Consumption Today" a *The State of the World 2004*. Special Focus: the consumer society. World watch Institute. 2004.

Generalitat de Catalunya. Enquesta social 2008: llars i medi ambient. Idescat. a <http://www.idescat.cat/pub/?id=lma>, visitat el 23 de setembre de 2010.

Generalitat de Catalunya. Estadística de l'ús del temps. 2002-2003. Idescat. 2005.

Haraway, D., *Simios, cyborgs y mujeres; la reinención de la naturaleza*. Madrid. Ediciones Cátedra. 1995.

Medina-Ramón, M., Zock, J.P., Kogevinas, M., Sunyer, J., Basagaña, X., Schwartz, J., Burge, P.S., Antó, J.M. "Short-term respiratory effects of cleaning exposures in female domestic cleaners". *European Respiratory Journal*, 27(6): 1196-1203. 2006.

Mellor, M., *Feminismo y ecología*. Mexico. Siglo XXI. 2000.

Mies, M., Shiva, V. *Ecofeminismo: teoría, crítica y perspectivas*. Icaria ed. 1997.

Nash, M., "Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX" a Duby-M. Perrot, G., *Historia de las mujeres*, Madrid, Taurus, 1993.

Parry M., Canziani O., Palutikof J., van der Linden P., i Hanson C. (eds). *Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge. Cambridge University Press. 2007.

Plumwood, V., *Feminism and the mastery of nature*. New York. Routledge. 1993.

Puleo, A. "¿Ángeles del ecosistema? Dona i medi ambient." *Revista Medi Ambient, Tecnologia i Cultura*, 40, 2008. http://mediambient.gencat.cat/cat/el_departament/revista/40/angeles_cast.jsp

Roegen, N. G. *Ensayos bioeconómicos*. Madrid. Catarata. 2007.